

ÁRPÁS KÁROLY

xeroxolt szfinx

Ami sokszor ismétlődik, az talán egyszer (miben?) egyedi lesz. Ez vélem is megeshet... — az éj ménje kapál —

Egy számszor tagjai a napok. Élem halmazukat, s mert megfigyelhetők, törvényük keresem rég. Van, ki múltat így időt. (Elnek Örök Hítetők)

Napjaim telnek: meddők, mind temetők. Válaszaimra kérdés és újabb kérdés jó: életet, vért követelők. Sorsom latolom, helyzetem mértem:

létem épületét — ahogy írva áll — nem látom, se zárókövét (félelem!) mint illeszti helyére a halál.

VECSÉSI SÁNDOR: GIDAETETŐ KISLÁNY

KUTATÓSZOBA

Az élet: egyensúlytalanság

Balogh Tibor, a Szegedi Orvostudományi Egyetem filozófiai tan-székén docens, A JATE magyar-pedagógia szakán végzett, egyetemi doktori disszertációját 1975-ben, kandidátusi értekezését 1983-ban védte meg. Mindkettőben a pszichikum egyensúlyának-egyensúlytalanságának esztétikai, illetve később szociálintropológiai: biológiai-pszichológiai-esztétikai nézőpontból való vizsgálata volt a témája. Ugyanezek a témái recenzióinak, tanulmányainak, amelyek többsége akadémiai orgánumban jelent meg. Kismonográfiát írt Jean Piage-ról, melyet ugyancsak a főnti téma iránti érdeklődés inspirált. Hazai és nemzetközi tudományos társaságok tagja (alapító tagja a nemrég szerveződött Magyar Filozófiai Társaságnak), filozófiai, pszichológiai kongresszusok előadója.

— Ha kizárólag a tanulmányainak a címét olvassuk, azt látjuk: roppant szerteágazó az érdeklődése. Am a tanulmányokból kiderül: az „egy témájú” kutatók közé tartozik.

— A tudományok általában, de különösen a filozófia, a részleteken keresztül, az úgynevezett nagy kérdésekhez igyekeztek mindig eljutni. A világ, az ember, az élet működési elveihöz, szabályaihoz, mechanizmusaihoz. Az embernek az a sajátos tulajdonsága, hogy rendszert keres mindenben. De korántsem bizonyos, hogy a valóságot immanensen ragadja meg. Sok olyan jelenség van, amelyeket nem lehet a rendezettség fogalmával leírni. Nyugaton, főként Amerikában divatosak az úgynevezett káoszelméletek, főként természettudósok dolgoznak óriási apparátusokkal annak kimutatásán, hogy a valóság rendje némelykor az ember által a valóságra oktörtölt rend. Lényegileg a determinizmuselméletek lazításáról van szó. Mondok egy példát: kioldunk egy léggömböt; hiába vesszük figyelembe az összes elérhető adatot-tényezőt, ami befolyásolhatja útját, használnunk számítógépet, a léggömb pályája mégsem számítható ki pontosan. Sem például a patak örvénylésének rendje. Ez is egyfajta egyensúlytalanság. A rendezettség fogalmaival tökéletesen leírni éppúgy nem lehet, mint az emberi megismerést, az alkotást, a lélek mibenlétét, s az embert, mint biológiai konstitúciót. Ez utóbbi gondolat tart fogva — tulajdonképpen egyetemista korom óta, s azóta keresem hozzá a legkülönfélébb tudományágakban, illetve a művészetekben fellelhető érveket. Ennyiben sokirányú az érdeklődésem, egyszersmind — ahogy mondta, egy témájú kutató vagyok.

— Hogyan kezdődött? Mi kellett föl a figyelmét?

— Vigotszkij művészetpszichológiája. Strukturalista ízü fejtegetései az emberről. Ő energetikai paraméterekkel is jellemezhető szerveződésnek tekintette a pszichikumot, s ezzel nekem komoly élményt adott. Azontúl nem nyugodhattam, s bármit olvastam, mindenben az egyensúly-egyensúlytalanság kérdéskörére való utalásokat kerestem. Az első lényeges érveket ahhoz, hogy az ember valójában nem az egyensúlyt, hanem az ellenkezőjét kultiválja, számomra Bauer Ervin biológus kevésbé ismert könyve szolgáltatotta. Ő Balázs Béla testvére volt, Leningrádban élt és dolgozott, a 30-as évek törvénytelenégeinek aldozata

lett. Az asszimiláció-disszimiláció folyamataira hivatkozva kimutatta: az élet az egyensúlytalanságra épül. A további érvek folkutatását a pszichológiai funkciók elemzésével kezdtem, kalandoztam értük a művészetekben, később pedig a természettudományokban. A szociálintropológiai közelítés különösen sok erőt szolgáltatott.

— Ha jól értem, nyíltak tetelezi ez a felfogás a legmagasabb szerveződésű rendszert, az embert, abban az értelemben, hogy változásai nem mindig ragadhatók meg pusztán ok-okozati összefüggésekkel, racionálisan, tehát ez a rendszer nem is határozható meg egyszer s mindenkorra, véglegesen.

— Prigogine és Atlan felfogása szerint az élettelenek és az élők jellemzésére használt modell: a kristály — és a füst. Az előbbi szuverén szerveződés, az utóbbi a belső logikája és a külső hatások szerint változik. Az ember autonómiája, szabadsága abban áll, hogy mennyire tudja függetleníteni magát a tag értelemben vett kulturális kötöttségeitől. Az erre való törekvés — természet. Ha túllentül racionálisak ezek a kötöttségek, ha túllentül szabályozott az embert körülvevő kultúra — ez megnyomorító hatású. Mert bár az embernek természetes igénye van bizonyos biztonságot nyújtó kötöttségekre, racionális kultúrára, de ugyanilyen igénye van a nem racionális dolgokra, például művészetekre, játékokra is. Ha ezt nem tudjuk, vagy nem akarjuk tudomásul venni, meggömbül a világ gyémántengelye, József Attilával szólva. Érdekes kifakadást olvashatni Leninél: most nem szabad zenét hallgatni, „keménynek” kell lenni — erősíti magát a gyakorlati teendők szorításában. Nos, alighanem a felvilágosodás kori tévhit él tovább a modern társadalmakban, amikor azt hisszük, mindennek megvan az ésszerű oka, ami a társadalomban-emberben történik. Pedig nem szabad mindig „keménynek” lenni. Nem vesszük számításba igazán az ember valódi természetét; hogy tudniillik egyszer képes „keménységre”, de máskor játszani kíván; ha baja van, sir; de ha nincs baja, csinál magának.

— Vagyis, a szó hétköznapi értelmében: egyáltalán nem baj a harmóniatlanság? Az ellentmondásosság? Az egyensúlytalanság?

— Nemhogy nem baj; természetes. A klasszikus katarzisélméletek szerint az ember a művészi átélessel harmonikus viszonyba kerül a valósággal. Né-

zetem szerint: épp ellenkezőleg is lehet. S ilyenkor nem a kiegyenlítő tendencia érvényesül, hanem a készítés, hogy megváltoztassuk a valóságot. A pszichiáterek többsége szerint a terápia, a kliens szembesülése önmagával, azt szolgálja, hogy helyreálljon a pszichikai egyensúly. Lehet. De mennyire más minőség az újonnan „működőképes” személyiség! Füst Milán hasonlítja össze az embert és az állatot, azt mondja, az emlékezés és a fantázia révén az ember egy világot tud építeni magának, mindig változtatni tud, ha másképp nem, a fantáziájában. Ez a művészet forrásvidéke. Ha az egyensúlytalanság, a kötöttségektől való szabadulás igénye-kényszere, az autonómia, a szabadság, ha tetszik, az irracionális nem lenne természete az embernek — nem lenne ember.

— Gondolom, itt a magyarázata, hogy bevezette azt a furcsa fogalmat: pozitív deviancia.

— Is. A normától, a többség által elfogadottól való eltérés egyáltalán nem kizárólagosan negatív. Az úgynevezett autonóm személyiségek között vannak a zseniális emberek, az alkotó elemek, az értéktelentető, kreatív egyéniségek. A másságuk: pozitív.

— A többség persze konvencionális módon szabadul a kötöttségektől.

— Igen. Alkoholizál, mondjuk. „Elmenekül a szabadság elől”, ahogy a szakma nevezi azt a folyamatot, amely a modern társadalmakban megfigyelhető. Az agyonracionálizált, túlszabályozott, kevésbé demokratikus rendszerekben kollektív tébolyokba menekül a tömeg, az időzójelben mondott jobb esetben konformizmusba. Szerencsém volt közelről megismerkedni az Aix-en-Provence-i iskola matematikai módszerekkel, nagy apparátussal folytatott kutatásaival, a „saját magasabb rendű konformitás” jelenség vizsgálatával. Az a lényege, hogy az ember, bekerülve valamilyen közegbe, nem egyszerűen hasonulni akar, „jó fiú” szeretne lenni, hanem még „jobb”, még olyanabb, első

— Nagyjából értem már, miért foglalkoztatta a fiatal Lukács György „normális ember” felfogása, Tarkovszkij Solaris című filmje, a főszereplő normától eltérő, de pozitív, humánus viselkedése; biológusok, antropológusok, etológusok, fizikusok, matematikusok, szociológusok és persze, a filozófia és a pszichológia klasszikusainak, költőknek és zeneszereknek a munkássága. De mi a végcél?

— Eddig gyűjtött „egyensúlytalanság-adataimat” átfogó rendszerbe szeretném foglalni; kíséreltet tennék egyfajta személyiségmodell megalkotására.

— Amely személyiség vonásait figyelembe vehetnék a társadalmi struktúrák-mechanizmusok alakítását?

— Talán. Hasznos lenne. De ez már a képzelet birodalma.

SÜLYOK ERZSÉBET

Kisegítéstől a jószomszédságig

— Mióta él magányos tömegben?

— Miben, kérem?

— Magányos tömegben. Azaz, lakótelepen.

— Ja, lakótelepen. Tizennégy éve.

— És ennyi idő alatt nem érezte, hogy magányos tömeg veszi körül?

— Hová akar kilyukadni? Nemigen éreztem. A tarjáni házban is elsősorban a szomszédok veszik körül az embert, még a belvárosi bérházban is. Úgy együtt mindenki lehet tömeg, de hogy annyira magányosak benne az emberek, nem hiszem.

— Szociológusok, lélekűbúvárok, társadalomkutatók, közhangulat-értékelők állítják évek óta a lakótelepi magányosságot, s annak veszélyeit...

Zsótér Jenőné — akihez találmra kérdzkedtem be egy kicsit beszélgetni az egyik Pentelei sori lakásba — most már erőlyesen felbeszakítja okoskodásomat:

— Nézze, állítani lehet. De azt, hogy ki-kí magányos-e, azt emberek válogatja. Kezdetből, a beköltözési, belakási közös, hasonló gondoktól kezdve, van lehetőség mindenkinél, hogy rányissa az ajtót a szomszédaira.

Történetek következnek a kölcsönkért csavarhúzóról, a háromszori közös cipekedéssel végleges helyére került szekrényekről, a „maguknál sincs meleg víz”-ről. A szükség szülte ismeretsegekről. Amik tulajdonképpen első formái az alakuló lakótelepi kapcsolatoknak. Alapvető funkciójuk pedig a segítségnyújtás.

— A segítségadás a normális szomszédok között mindig megvan — bizonygatja a Szamos utcában Vághelyi Andrásné. — Mi is több mint tíz éve lakunk a lakótelepen. Csak tudnám, hogy mi az ördögért nevezik ezt telepnek?! Leginkább akkor próbálunk segíteni a másikon, ha betegség van a családban, vagy szülés, vagy esetleg bal eset. Olyankor még az is mozdul, aki máskor nem sokat foglalkozik a másikkal.

— És nem szükséghelyzetben mennyit törődnek egymással?

Tétovázik. Láthatólag nem tudja rövid válaszban összefoglalni a jellemzőket. Megkérem, meséljen a szomszédsági kapcsolatokról. Felelmegetett példái ismerősek (tizenötödik éve élek én is a tarjáni lakótelepen), mintha mindegyik szűkebb környezetemmel vagy éppen velem történt volna. Az egymás mellé (alá, fölé) költöztetéssel, a szükséghelyzetekkel egymás felé került szomszédok (persze, emberek válogatja) viszonyára sem a teljes közönyösség, elfordulás, sem a sülve-főve együtt levés nem jellemző. Az utóbbi azonban az otthon levő nők és a nyugdíjasok körében gyakoribb.

— Tudja, aki gyese, gyeden van, az jobban összejön a másik, hasonló asszonnyal — magyarázza Gáborosi Ádámné a felsővárosi panelház előtt. — Kisegítjük egymást a bevásárlással, néha a házimunkával, a gyerekekre ügyelexsel. Főzésreceptet, szabásmintát, gyermekholmikát, meg ezt-azt csereberélünk.

„Beugrik” az agyamba a szociológus megállapítása: „A szomszédsági cserében a különféle anyagi és szellemi javak, tevékenységek nem valami meghatározható érték alapján cserélődnek, hanem a bizalom, a kölcsönösség, a szolidaritás, a koncenzus alapján.”

Gáborosiné mondja tovább:

— Aki egész nap otthon van, sűrűbben találkoznak, többet beszélgetnek. Főként a nők.

— Miről beszélgetnek a leggyakrabban?

— Hát, a háztartási dolgokról, az árakról, a vásárlásokról, a tévéműsorról, a szomszédokról.

— A lakótársakról pletykálnak is?

— Van olyan. De én azt nem szeretem. A hát mögötti susmus, a „visszamondogatás” csak ronthatja a kapcsolatokat. Az irigykedés, a rosszindulat, a másik

nak ártó szándék, az áskálódás is. Aki ilyen, az maradjon magának!

Egyetértek! Sőt... Aztán Gáborosi Ádámot kérdezem:

— Ön szerint — az asszonyok „háztartási kapcsolatain” túl — mi kell ahhoz, hogy a lakótelepen élő szomszéd családok jobban összejöjjenek?

— Mondjuk, például az, hogy a férfiaknak azonos érdeklődése legyen. Együtt nézzük például a tévét a meccseket. A másik házból a srácok évek óta együtt járnak pecázni. Vagy közösen bütykölnek az autójukat. Szóval, összehoz a hasonló hobbi, vagy a foglalkozási hasonlóság, esetleg a közös munkahely. A hasonló korok, anyagiak, az azonosítható családi körülmények. — Kis töprengés után még hozzátesszi: — Számít a hasonló iskolázottság is. Sokszor pedig a gyerekek háverködése hozza össze a családokat.

(S annál keservesebb, ha később a szülők, valamiért felrúgván a jószomszédságot, a gyerekeket is eltiltják, elszakítják egymástól!)

Összehozó tényezők tehát bőszesen kínálkoznak. A segítségükkel szerveződő, a rájuk épülő szomszédsági kapcsolatok akár a közösségi integráció alapformái is lehetnek a lakótelepeken. Ha nem hat ellenük számos szétszakító, távol tartó tényező. Amiket „urbanizációs ártalmak”-ként szokás emlegetni a szakirodalomban.

A nem éppen meghitt, jószomszédi viszonyairól híres házban a házimester nem „flancol” a szakkifejezésekkel, sorolja a mindennapi viszonyt mérgező jelenségeket:

— Sokan semmibe veszik az együttélési normákat. Arrogáns életvitelűek, bizgatják a környezetüket. Lazultak a gátlások, és lazult az önkontroll is, a közösségi ellenőrzési, visszatartó erő is. Manapság túl sok együttélési normasértőt magányúgnak tekintünk, és mérgezzük vele a házbeli kapcsolatokat. Sokat eltűnnek, közömbösek, be nem avatkozók vagyunk többnyire. A szaporodó egyéni gondok kevésbé teherbíróvá és konfliktustűrővé tesznek sokakat.

Ugye, kedves olvasóm, ön is tud rá kapásból példákat? Bőszéggel sorolhatjuk a minket irritáló cselekedeteket, viselkedéseket. Amiket viszont — ha már felismertük őket —, ha megpróbálnánk első lépésként a saját, később a mások magatartásából is kiiktatni (uram bocsá, kiiktatni), akkor lehetnek, lesznek jószomszédi, kisközösségi, sőt lakótelepi kapcsolatok. Amelyeket — a szakirodalmi elemzések ellenére állítom — a személyes, és nem a szervezeti kötődések képesek leginkább alakítani mostanában. A szervezeti kötődéseknek ugyanis nem kedvez a mai közvélekedés, magatartás. (A „hivatalosan szervezett” társadalmimunka-akcióban szinte alig vett részt például a Pentelei soron ott lakó, Tarján másik részén pedig spontán összeállt néhány jó szomszéd, és önként, akcióhirdetés nélkül rendbe szedték a házuk környékét. — A lakótelepi életet „szervezni hivott” aktivisták többsége panaszkodik, hogy nincs szükség a tettei készségére, packázik vele a hivatal, lejáratták a mozgósítási próbált lakók előtt. — A tanácsstagi beszámoló — s más, meghirdetett „szervezeti rendezvényen” — szinte csak a szervezettek képviselői, tagjai jelennek meg, s néhány nyugdíjas — a köz ügyei iránt mások nem nagyon érdeklődnek.)

Személyes kötődésekre, kapcsolatokra építődve formálódhatnak elsősorban „magányos tömeg”-nek tituláltak viszonyai. Egyéni kezdeményezéssel, közösségi erővel. S ha a kisegítéstől a jószomszédságig vezető útra egyre többen lépnek, nem lehetne — s nekem meggyőződésem, hogy már most sem lehet — „magányos tömeg”-nek tartani a lakótelepeken élőket.

SZABÓ MAGDOLNA